
ЕКОЛОГІЯ ТА ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 332.2

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2023.eco.6-51.12>

ЗЕМЛЕУСТРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Мельник-Шамрай В.В., Шамрай В.І., Пацева І.Г., Пацев І.С.

Державний університет «Житомирська політехніка»

вул. Чуднівська, 103, 10005, м. Житомир

org_vvm@ztu.edu.ua, kgt_shvi@ztu.edu.ua, chaszmin30@gmail.com, rig@ztu.edu.ua

Стаття розглядає основні особливості щодо вдосконалення механізму державного управління земельними ресурсами за рахунок запровадження екологічного землекористування. Земельні ресурси України піддаються виснаженню, забрудненню, втрачають продуктивність та деградують. Сьогодні земельний фонд України складає 5,7 % території Європи, з яких 41,4 млн га складають сільськогосподарські землі, а часка ріллі – 27,0 %. Рівень розораності земель в Україні в 1,5 рази більший порівняно з Європою. Для ефективного використання земельних ресурсів необхідно змінити сучасну систему землекористування. Оновлена система землекористування має базуватися на поєднанні екологічного, економічного, соціального, технологічного та правового аспектів взаємодії щодо раціонального використання земельних ресурсів. Землеустрій є одним із інструментів забезпечення екологізації землекористування. Землеустрій є державним регулятором земельних відносин між землекористувачами та забезпечує зв'язок між землеволодінням та землекористуванням в будь-яких галузях господарства. Крім того, сприяє створенню належних умов для територіальної організації земельних ресурсів. Здійснення землеустрою в межах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) є основою до сталого розвитку та раціонального використання земельних ресурсів та сприятиме підвищенню фінансової спроможності громади. В ОТГ при проведенні землепорядних робіт зазвичай розробляються схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць. Завдяки цим документам землеустрою можна спрогнозувати розвиток та охорону земельних ресурсів на території на довгостроковий період. Проте, в даних документах не можна відобразити окремі специфічні особливості земельних ресурсів в ОТГ. Тому виникає питання щодо запровадження нових документів із землеустрою, які б враховували екологічну складову землекористування. *Ключові слова:* управління земельними ресурсами, землеустрій, раціональне використання, земля.

Land structure as a land resource management tool in the conditions of ecologization of land use. Melnyk-Shamrai V., Shamrai V., Patseva I., Patsev I.

The article considers the main features of improving the mechanism of state management of land resources due to the introduction of ecological land use. Land resources of Ukraine are subject to exhaustion, pollution, loss of productivity and degradation. Today, the land fund of Ukraine is 5.7% of the territory of Europe, of which 41.4 million hectares are agricultural land, and 27.0% is arable land. The level of plowed land in Ukraine is 1.5 times higher than in Europe. For effective use of land resources, it is necessary to change the modern land use system. The updated land use system should be based on a combination of ecological, economic, social, technological and legal aspects of interaction regarding the rational use of land resources. Land management is one of the tools for ensuring the greening of land use. Land management is the state regulator of land relations between land users and ensures the connection between land ownership and land use in any branches of the economy. In addition, it contributes to the creation of appropriate conditions for the territorial organization of land resources. Implementation of land management within the boundaries of the united territorial communities (UTCs) is the basis for sustainable development and rational use of land resources and will contribute to increasing the community's financial capacity. Land management schemes, technical and economic justifications for the use and protection of lands of administrative-territorial units are usually developed in the UTC during land management works. Thanks to these land management documents, it is possible to predict the development and protection of land resources in the territory for the long term. However, these documents cannot reflect individual specific features of land resources in the UTC. Therefore, there is a question regarding the introduction of new land management documents that would take into account the ecological component of land use. *Key words:* land management, land structure, rational use, land.

Постановка проблеми. Відповідно до закону України «Про охорону земель» земельні ресурси це – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві [1]. Сьогодні, стан та викори-

стання земельних ресурсів в Україні викликає значне занепокоєння, адже не відповідає їхньому продуктивному потенціалу та вимогам раціонального природокористування. Знана частка земель перебуває в господарському обігу, що призвело до порушення екологічного стану довкілля та стійкості ландшафтів.

Багато земель піддаються водній та вітровій ерозії, техногенному забрудненню, дегуміфікації, руйнуванню структури ґрунту. Внаслідок цих негативних процесів має місце порушення родючості ґрунтового покриву, що обумовлює падіння ефективності екологічного землекористування. Одним із інструментів, що має забезпечити раціональне використання земельних ресурсів є впровадження екологізації землекористування – шляхом вдосконалення системи землеустрою. Саме тому, дослідження особливостей раціонального використання земельних ресурсів за рахунок належної організації системи землеустрою є актуальним та дасть можливість знайти шляхи екологічно-безпечного землекористування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні питання раціонального використання земельних ресурсів набуває все більшої актуальності. Інтенсивний розвиток сільського господарства, будівництво нових житлових кварталів та промислових об'єктів вимагають надійних управлінських рішень щодо раціонального використання земельних ресурсів. Сучасне управління земельними ресурсами потребує поєднання економічної, екологічної і соціальної складової землекористування із урахуванням властивостей земельних ресурсів. Вирішення цього питання може бути досягнуте шляхом належного здійснення робіт із землеустрою.

Низка робіт вітчизняних науковців стосується вивченню питання управління земельними ресурсами за рахунок системи землеустрою [2–11]: Добряк Д.С., Мартин А.Г., Тихенко Р.В., Третяк А.М. Дорош Й.М., Третяк Р.А, Мазій Н.Г., Футулуйчук В.М., Шапоренко О.І., Бойчук Я.Д., Третяк Н.А., Лялюк Н.М., Радзій В.Ф., Лаврук В.В., Покотильська Н.В., Лаврук О.С., Дудич Г., Дудич Л. та інші. Напрацювання вище зазначених авторів свідчать про системний підхід до вирішення проблеми сучасного землеустрою в системі управління та раціонального використання земельних ресурсів та охорони земель.

Земля це найбільша цінність України. Завдяки потужним земельним ресурсам вирішуються питання продовольчої безпеки на світовому рівні. Проте, земля є обмеженим природним ресурсом. Саме тому, сучасне землекористування має будуватися на засадах сталого розвитку, який в свою чергу базується на вдосконаленні системи землеустрою. Адже, сталий розвиток землеустрою сприяє збереженню та відновленню довкілля, зменшує навантаження на природу та забезпечує гармонійний розвиток людини і природи.

Метою статті є аналіз причин і наслідків нераціонального використання земельних ресурсів, обґрунтування необхідності екологізації землекористування за рахунок організації належної системи землеустрою на місцевому рівні. Об'єктом досліджень є земельні ресурси України. Предмет досліджень – розподіл земельних ресурсів у межах об'єднаних територіальних громад.

Новизна отриманих матеріалів полягає в тому, що отримано теоретичні відомості щодо екологізації землекористування шляхом вдосконалення системи землеустрою на місцевому рівні. Результати дослідження можуть бути використані для пошуку шляхів екологічно безпечного землекористування.

Методика досліджень. Дослідження проводилися шляхом збирання інформації з статистичних щорічників щодо вивчення структури земельного фонду України, опрацювання літературних джерел та інтернет-ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Станом на 01.01.2023 р. земельний фонд України складає 60 354,8 тис. га, або 5,7 % території Європи, з яких 41,4 млн га складають сільськогосподарські землі. Так, частка сільськогосподарських угідь становить майже 19,0 % від території Європи, а часка ріллі – 27,0 % (32,7 млн. га). В Україні на 1 особу припадає 0,90 га, тоді як в Європі в 2 рази менше. Рівень розораності земель в Україні в 1,5 рази більший порівняно з Європою [12]. До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії [13]. Основна частка земельної площі це сільськогосподарські угіддя – 70,8 %, лісових угідь в 4 рази менше, а забудованих земель і земель зайнятими водними об'єктами в 4 рази менше порівняно з лісовими угіддями. У структурі сільськогосподарських земель переважає рілля – 55,8 %, пасовищ та сіножатих менше відповідно в 6,0 % та 14,0 % разів порівняно з ріллею, а частка багаторічних насаджень та перелогів не перевищує 1,5 %.

Земельний фонд Житомирської області за даними [14] на 1 січня 2022 р. становить – 2982,7 тис. га. Аналіз розподілу земель Житомирської області є неоднорідним (рис. 1). Так, основна частка земельних ресурсів припадає на сільськогосподарські угіддя, що в 1,3 рази більше порівняно з лісовими землями, а частка інших видів земель та угідь коливається від 1,3 % до 3,4 %.

В період з 2010 по 2022 рр. відмічено зменшення сільськогосподарських угідь на 5,5 тис. га, території, що покриті поверхневими водами на 0,2 тис. га та інших земель на 0,8 тис. га. Для інших земель області відмічено тенденцію незначного зростання площ. Так, в 2022 р. площа лісів та інших лісовкритих земель зросли на 12,9 тис. га порівняно з 2010 р., забудованих земель – на 0,6 тис. га, відкритих заболочених земель – на 0,2 тис. га та відкритих земель без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом на 0,8 тис. га.

Більшу половину земельного фонду Житомирської області – 50,6 % займають сільськогосподарські угіддя. Загальна площа сільськогосподарських угідь з 2010 по 2022 рр. зменшилася на 5,3 тис. га. Площа ріллі зросла на 28,1 тис. га за аналізований період, а от площа сіножатих і пасовищ та

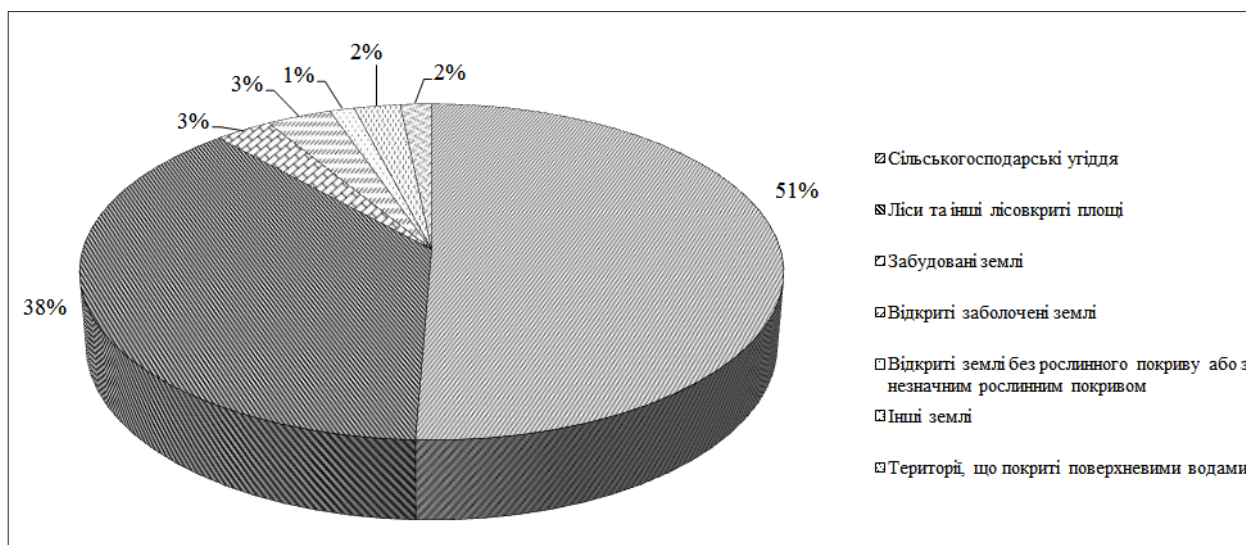

Рис. 1. Структура земельного фонду Житомирської області (станом на 01.01.2022 р.)

Джерело: на основі результатів [15]

перелогів зменшилася на 3,2 тис. га та 30,4 тис. га відповідно, а площа багаторічних насаджень лишилась без змін.

Крім того, необхідно відмітити, що Житомирська область потрапила в зону впливу викидів Чорнобильської АЕС, тому питанню радіоактивного забруднення земель [16–18], на значна площа сільськогосподарських та лісогосподарських земель були виведені з обігу, що негативно вплинуло на розвиток господарства. На території області є достатня кількість об'єктів природно-заповідного фонду [19–20], які займають значні площі земельних ресурсів та організація території яких потребує поліпшення.

Відповідно до Указу Президента України від 15 жовтня 2020 р. № 449/2020 «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» [21] та Постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2020 р. № 1113 «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин» [22] здійснювалася передача земель сільськогосподарського призначення з державної власності у комунальну власність об'єднаних територіальних громад. Протягом 2020 та 2021 років в Житомирській області було здійснено передачу сільськогосподарських земель з державної в комунальну власність площею – 55230,22 га (рис. 2).

Найбільша площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих з державної власності у комунальну власність в Житомирській області відмічена в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) Житомирського та Коростенського району. Тоді як в Бердичівському та Звягельському районах в 3,0 рази менше порівняно з Житомирським та Коростенським районом.

В межах окремого району розподіл площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення,

переданих з державної власності у комунальну власність варіює. Так, в ОТГ Житомирської області площа передачі земель варіює від 3,0 до 3092,0 га (рис. 3). Так, найменша площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення була передана з державної в комунальну власність у Високівській, Житомирській, Харитонівській, Корнинській, Новоборівській та Городницькій ОТГ, а найбільша Романівській та Черняхівській ОТГ.

Суспільство в процесі своєї діяльності екологічно необґрунтовано та нераціонально використовує земельний ресурс, що призводить до деградації ґрунтів та ґрунтового покриву. До основних факторів деградації земель можна віднести: неоптимальне співвідношення земельних угідь; погана структура посівних площ; недосконала земельна реформа; нездатність фермерів та агрохолдингів підтримувати родючість ґрунтів; низьке застосування органічних і мінеральних добрив; недотримання законів про охорону земель та низький рівень державного управління земельними ресурсами.

Сучасне ефективне використання земель полягає у забезпеченні балансу між економічними та екологічними показниками. Отримання економічної вигоди від землекористування має забезпечуватися раціональним використанням, охоронною та відтворенням земельних ресурсів. Таке ефективне використання земельних ресурсів має забезпечуватися на всіх рівнях та потребує прогнозування, планування та регулювання. Саме тому, в сучасних умовах розвитку суспільства питання щодо ефективного використання і охорони земель є одним з найважливіших завдань землеустрою, яке можна вирішити шляхом вдосконалення механізмів управління земельними ресурсами.

У ст. 182 Земельного кодексу України [23] зазначено, що основною метою землеустрою є забезпе-

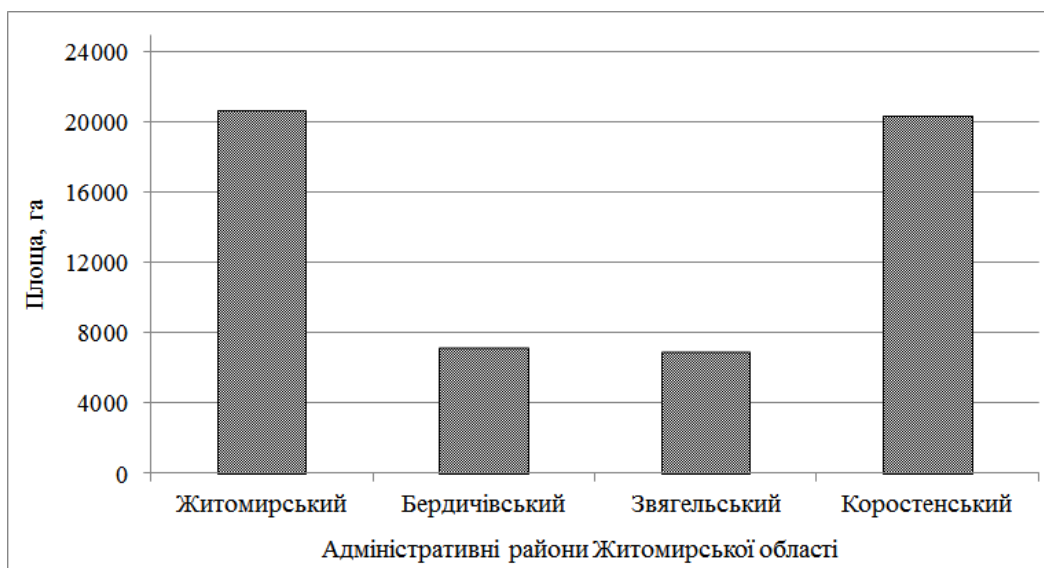

Рис. 2. Розподіл площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих з державної власності у комунальну власність в Житомирській області

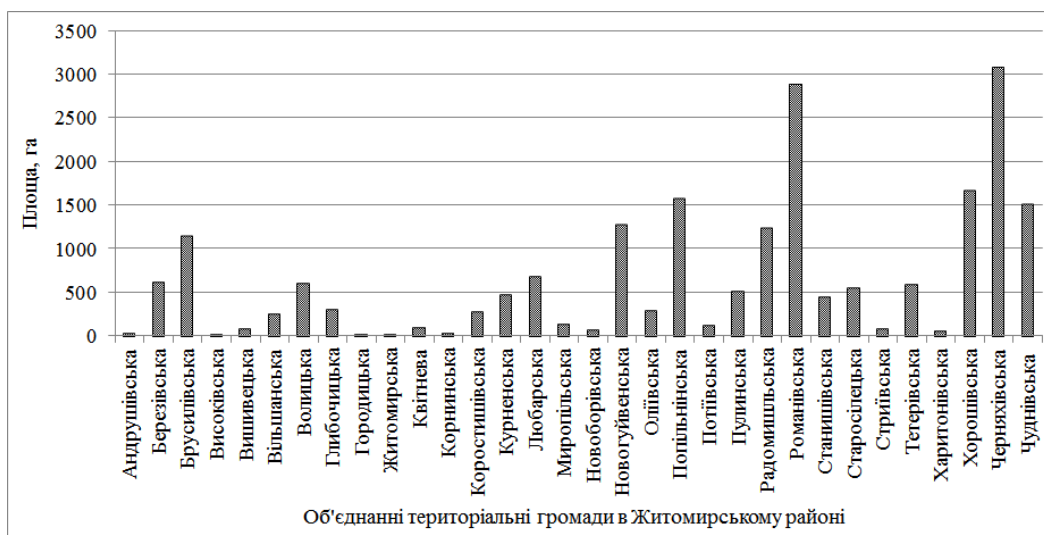

Рис. 3. Розподіл площі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, переданих з державної власності у комунальну власність в межах об'єднаних територіальних громадах Житомирського району Житомирської області

чення раціонального використання і охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища та поліпшення природних ландшафтів. Таким чином, землеустрій є державним регулятором земельних відносин між землекористувачами. Адже, забезпечує зв'язок між землеволодінням та землекористуванням в будь-яких галузях господарства та створюються належні умови для територіальної організації земельних ресурсів.

Здійснення децентралізаційних процесів сприяло утворенню великої кількості об'єднаних територіальних громад, на «плечі» яких перемістилися проблеми охорони навколишнього природного середовища, в тому числі, і раціональне використання природних ресурсів. Після проведення реформ щодо

децентралізації влади в Україні, новостворені ОТГ отримали додаткову мотивацію та зацікавленість щодо ефективного управління земельними, бо це дає можливість наповнювати місцевий бюджет, чітко розпоряджатися земельними ресурсами та мати стабільний екологічний стан територій громади, що є запорукою процвітання та довіри очільнику ОТГ.

Документація із землеустрою розробляється у вигляді схеми, проекту, робочого проекту або технічної документації. Відповідно до Закону України «Про землеустрій» [13] виділяють наступні види документації із землеустрою:

1. Схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць;

2. Проекти землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних одиниць;

3. Проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного, лісогосподарського призначення, земель водного фонду та водоохоронних зон, обмежень у використанні земель та їх режимоутворюючих об'єктів;

4. Проекти землеустрою щодо приватизації земель державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій;

5. Проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок;

6. Проекти землеустрою щодо впорядкування території для містобудівних потреб;

7. Проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь;

8. Проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів;

9. Проекти землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);

10. Робочі проекти землеустрою;

11. Технічна документація із землеустрою щодо визначення та встановлення в природі (на місцевості) державного кордону України;

12. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в природі (на місцевості);

13. Технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюються права суборенди, сервітуту;

14. Технічна документація із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок;

15. Технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель.

Політика місцевих органів влади щодо використання та охорони земельних ресурсів зазнала суттєвих змін внаслідок децентралізації влади. Тепер земельні ресурси виступають стимулятором розвитку, що сприяє залученню додаткових ресурсів для належного фінансового управління земельними ресурсами при веденні земельного бізнесу.

Під час формування ОТГ найбільш цінного змісту набули схеми землеустрою і техніко-економічні обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць. Даний документ є основою для розвитку та охорони земельного фонду в межах адміністративно-територіальних одиниць. Така документація із землеустрою відображає перспективи щодо використання та охорони земель, їх раціонального використання, враховує особливості перерозподілу земель для різних господарств та розвитку сіл, селищ, міст, територій оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення,

природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення тощо [13].

Варто відмітити, що лише розробка документів із землеустрою дає можливість здійснювати заходи щодо раціонального використання та охорони земель, формування та організації території земельних ділянок, збереження та підвищення родючості ґрунту. Саме таке, поліпшення в управлінні земельними ресурсами дасть можливість збільшити вартість земельних ресурсів в межах ОТГ.

Найбільш часто в процесі здійснення землеустрою ОТГ, звертають увагу, на складання схем землеустрою, де описуються основні особливості щодо використання та охорони земель на місцевому рівні. Дані схеми розробляються на період до 15 років та містять інформацію про формування раціональної системи землеволодіння і землекористувань, відображають матеріали щодо правильного підбору сівозмін та розподілу земель за категоріями, передбачають захист земель від негативних факторів людської діяльності (ерозії, підтоплення, висушення, зсувів, вторинного засолення і заболочення, ущільнення, забруднення різними речовинами), консервацію деградованих і малопродуктивних земель, а також особливості використання цінних територій (природоохоронних, рекреаційних і заповідних). Проте, в цих схемах землеустрою не можна відобразити окремі специфічні особливості ОТГ щодо розподілу земельних ресурсів. Наприклад, це може стосуватися екологізації землекористування чи створення екологічно збалансованих ландшафтів.

Врегулювання земельних питань в межах ОТГ стануть початком розвитку сільських територій та можливістю впровадження земельної реформи. Крім того, це підвищить зацікавленість інвесторів до розвитку агропромислового виробництва, що сприятиме покращенню рівня життя сільського населення.

Головні висновки. Для створення раціональної системи землекористування необхідно вирішити ряд важливих питань щодо обґрунтованого розподілу земель, екологізації землекористування, які не можливо здійснити без розробки схем та проектів землеустрою. Саме тому, для сталого розвитку територій та раціонального використання земельних ресурсів необхідно вдосконалити управління земельними ресурсами шляхом оновлення сучасних підходів до здійснення землеустрою на місцевому рівні. Основою для вдосконалення землеустрою має стати зарубіжний досвід. Перш за все нам необхідно вдосконалити та адаптувати Земельний Кодекс України до європейських стандартів, запровадити обов'язків землеустрій, мати чітку стратегію розвитку земельних відносин, створити інформаційну базу про стан і якість земельних ресурсів на території. Отже, належне управління земельними ресурсами слугуватиме базою для їх раціонального та екологічно-безпечного використання.

Література

1. Закону України «Про охорону земель» URL: <http://surl.li/bafig> (дата звернення: 20.11.2023).
2. Добряк Д.С., Мартин А.Г. «Сучасний землеустрій» – основоположний державний механізм управління у галузі використання та охорони земельних ресурсів у ринкових умовах. *Землеустрій і кадастр*. 2011. № 1. С. 3–10.
3. Мартин А.Г., Тихенко Р.В. Генезис землеустрою та його понятійного апарату: ретроспективний аналіз і сучасне розуміння. *Землеустрій і кадастр*. 2006. № 1. С. 10–27.
4. Третяк А.М. Дорош Й.М., Третяк Р.А. Теоретичні засади Землевпорядного процесу: за заг. ред. А.М. Третяка. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС 2017. 268 с.
5. Мазій Н.Г. Шляхи удосконалення управління земельними ресурсами на прикладі Львівської області: автореферат дис. на здобуття наук. ст. к. е. н. / Н.Г. Мазій. Національний аграрний університет. К., 2008.
6. Футулуйчук В.М., Шапоренко О.І., Бойчук Я. Д. Принципи, завдання та методологічна основа землеустрою. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2017. Вип. 48. С. 166–174.
7. Третяк Н.А. Поняття та сутність земельних ресурсів і землекористування у контексті управління як економічної функції власності. *Землеустрій і кадастр*. 2011. № 4. С. 77–80.
8. Лялюк Н. М., Радзій В. Ф. Теоретичне забезпечення раціонального використання та охорони земель при землеустрої. Перспективи розвитку територій: теорія і практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, Харків, 22–23 листопада 2018 р. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 390–392.
9. Лаврук В.В., Покотильська Н.В., Лаврук О.С. Завдання сучасного землеустрою в системі управління земельними ресурсами та землекористуванням. *Агроекономіка*. № 3, 2019. С. 3–10.
10. Добряк Д.С. Сучасний землеустрій – основоположний інструмент в забезпеченні раціонального використання та охорони земельних ресурсів Землеустрої, кадастр і моніторинг земель. 2018. №4. С. 21–31.
11. Дудич Г., Дудич Л. Розробка проектів землеустрою сільськогосподарських підприємств як важлива умова раціонального використання земель. *Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК*. 2015. № 22 (2). С. 66–71.
12. Оспенко О.С., Мельник-Шамрай В.В. Підвищення ефективності використання земельних ресурсів в Україні. Тези Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених «Екологічна безпека та раціональне природокористування», 16 листопада 2023 року. Житомир: Житомирська політехніка, 2023. С. 273.
13. Закон України «Про землеустрій». URL: <http://surl.li/hkthz> (дата звернення: 20.11.2023).
14. Мельник-Шамрай В.В. Аналіз стану використання земельного фонду Житомирської області. *Екологічні науки: науково-практичний журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2023. 5(50). С. 20–24.
15. Екологічний паспорт Житомирської області за 2022 рік. URL: <http://surl.li/l1goe> (дата звернення: 22.11.2023).
16. Melnyk V., Kurbet T. Current distribution of ¹³⁷Cs in sod-podzolic soils of different types of forest conditions. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2018. № 5/10(95). P. 65–71.
17. Мельник-Шамрай В. В. Вертикальний розподіл ¹³⁷Cs у ґрунтах свіжого та вологого субору Українського Полісся. *Вісник ПДАА*. 2021. № 3. С. 101–109.
18. Davydova I., Korbut M., Kreitseva N., Panasyk A., Melnyk V. Vertical distribution of ¹³⁷Cs in forest soil after the ground fires. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2019. Vol. 9(3). P. 231–240.
19. Мельник-Шамрай В.В., Шамрай В.І., Пацева І.Г. Аналіз територіального розподілу об'єктів природно-заповідного фонду об'єднаних територіальних громад Коростенського району Житомирської області. *Екологічні науки : науково-практичний журнал*. К. : видавничий дім «Гельветика». 2023. № 4(49). С. 186–193.
20. Мельник-Шамрай В.В., Шамрай В.В., Пацева І.Г., Курбет Т.В. Оцінка стану природно-заповідного фонду Житомирської області. *Екологічні науки : науково-практичний журнал*. К.: видавничий дім «Гельветика», 2023. № 3(48). С. 108–115.
21. Указу Президента України «Про деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин». URL: <http://surl.li/pmvfo> (дата звернення: 13.11.2023).
22. Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі заходи щодо прискорення реформ у сфері земельних відносин». URL: <http://surl.li/hbtx> (дата звернення: 13.11.2023).
23. Земельний кодекс України. URL: <http://surl.li/ccma> (дата звернення: 18.11.2023).